

DÉL-ALFÖLD ÉRTELMSÉGI RÉTEGÉNEK SZERKEZETE ÉS TERÜLETI ELHELYEZKEDÉSE A FELSZABADULÁS UTÁN

TÓTHNÉ JÓNÁS IRMA

A magyar értelmiség létszáma és belső szakmai összetétele függvénye volt az ország gazdasági-társadalmi struktúrájának, e struktúra színvonalának és a politikai viszonyoknak. Hazánk a két világháború közötti időben Európa leglassabban fejlődő országai közé tartozott. Amíg az I. világháború előtti évtizedekben a nemzeti jövedelem növekedése évi 3%-os volt, addig ez a növekedési szint a Horthy-korszakban 0,8%-ra csökkent. Az alacsony színvonalat bizonyítja többek között az egy főre jutó nemzeti jövedelem is, amely közvetlenül a II. világháború előtt Magyarországon kb. 25—30%-a volt a nyugat-európai országok hasonló szintjének. A nemzetgazdaság szerkezetében azonban a lassú ütem mellett, vagy annak ellenére is történt változás: egyes ágazatok előretörttek, mások visszaszorultak. A felszabadulást megelőző két évtizedben az ipar részvétele 30%-ról 36%-ra emelkedett, míg a mezőgazdaságé 42%-ról 37%-ra csökkent a nemzeti jövedelem termelésében. [1] A kétségkívül pozitív szerkezeti változások azonban elsősorban a II. világháború éveit jelentkeztek, s alapjában nem változtatták meg az ország agrár-ipari jellegét, amit különösen bizonyít hazánk lakosságának foglalkozás szerinti megoszlása.

A népesség foglalkozása 1930-ban és 1941-ben [2]

Foglalkozási főcsoport	1930-ban kereső és eltartott együtt		1941-ben kereső és eltartott együtt	
	szám	%	szám	%
I. Őstermelés	4 499 393	51,8	4 538 063	48,7
II. Bányászat és kohászat	115 041	1,3	166 327	1,8
III. Ipar	1 883 257	21,7	2 199 805	23,6
IV—V. Kereskedelem és hitel	469 059	5,4	516 602	5,5
VI. Közlekedés	338 875	3,9	374 774	4,0
Együtt:	7 305 625	84,1	7 795 571	83,6
VII. Közszolgálat, szabadfoglalkozás	434 782	5,0	472 826	5,1
VIII. Véderő	72 541	0,8	157 596	1,7
IX. Napszámosok	122 338	1,4	79 497	0,9
X. Házicselédek	197 179	2,3	174 298	1,9
XI—XII. Nyugd., tőkepénzesek	360 901	4,2	386 401	4,1
XIII. Egyéb foglalkozásúak	114 251	1,3	134 425	1,4
XIV. Foglalkozás nélküliek	70 730	0,8	104 703	1,1
XV. Ismeretlen foglal- kozásúak	9972	0,1	14 675	0,2
Összesen:	8 688 319	100,0	9 319 999	100,0

Hazánkban 1930-ban a kereső és eltartott népességnek több, mint fele, 51,8%-a a mezőgazdaságból élt, bár a következő 10 év alatt ez az arány csökkent, azonban az 1941-es 48,7% még mindig magas. Nyugat-Európa országaiban ez az arány lényegesen kisebb volt, a keresőknek kb. egyharmada-egyötöde dolgozott a mezőgazdaságban. A hazánkkal szomszédos országok közül Ausztria és Csehszlovákia jóval kedvezőbb, míg Románia és Jugoszlávia, valamint más balkáni államok kedvezőtlenebb arányokat mutattak ezen a téren.

Östermelő népesség %-os aránya a lakosságon belül [3]

Magyarország	1930.	51,8%
Ausztria	1934.	27,2%
Csehszlovákia (Kárpátalja nélkül)	1930.	33,0%
Románia (Észak-Bukovina és Besszarábia nélkül)	1930.	70,4%
Jugoszlávia	1931.	76,4%
Bulgária	1939.	80,0%
Albánia	II. világháború előtt	87,0%

Magyarországon a két világháború között a bányászat, ipar, kereskedelem, közlekedés és pénzügyi élet a lakosságnak alig több, mint egyharmadát foglalkoztatta.

Valamennyi foglalkozási főcsoportban találunk felsőfokú iskolai végzettségű és megfelelő munkakörben dolgozókat, vagy különböző munkakört ellátó diplomás végzettségű keresőket. A gyáriparban 1938-ban 7536, míg 1943-ban — a területi változások és a hadigazdálkodás következtében is — már lényegesen több, 10 646 egyetemi és főiskolai végzettségű, tehát értelmiségi volt. Ez a létszám azonban jóval nagyobb, ha idesoroljuk — az 1943-as Statisztikai Évkönyv alapján — a Kereskedelmi Akadémia, kereskedelmi érettségi és a felsőipari szakiskolai végzettségűeket is: 1938-ban 21 704, míg 1943-ban már 24 365 ezeknek a mennyisége. [4] A gyáriparban dolgozó értelmiségiek közül 15%, illetve 17% volt az önálló, míg a többi alkalmazotti minőségben dolgozó értelmiségi volt.

A művezetők közül 26%-nak volt érettségi, felsőipari, ill. ipari szakiskolai végzettsége. [5]

A bányászatban 1938-ban 2406, míg 1943-ban már 2904 egyetemi, főiskolai, ill. szakiskolai végzettségű igazgatási és műszaki tisztviselő található. [6]

Az értelmiség legnagyobb mennyiségben a közszolgálat és a szabadfoglalkozás körében szerepelt, ti. az ezen belül levő törvényhozás, közigazgatás, jogszolgáltatás, tanügy, közegészségügy, egyházi szolgálat, tudományos és egyéb közérdekű társulatok, az irodalom, művészet, stb. olyan területek, amelyek jelentős számú értelmiségi foglalkoztatását igényelték.

1941-ben a keresőknek és az eltartottaknak 5,1%-a volt található ebben a foglalkozási főcsoportban. Azonban ez az arány a valóságban jóval kisebb, ha figyelembe vesszük az ún. segédszemélyzetnek a jelentős számát, amely azonban sem végzettségénél, sem funkciójánál fogva nem volt sorolható az értelmiségi kategóriába. Az 5,1% közel fél millió keresőt és eltartottat foglalt magában. Ezen belül a legnagyobb mennyiség, kb. 40% a közigazgatásban, kb. 20% a tanügy, kb. 16% a közegészségügy területén volt. Kiemelkedik még a jogszolgáltatás és az egyházi szolgálatban levők száma, ami egyenes összefüggésben volt Magyarország társadalmi-politikai berendezkedésével, valamint a Horthy-korszak ideológiájával.

Az 5,1% nem tartalmazta a véderő felsőfokú végzettségű alkalmazottait, pl. a katonatisztek nem lebecsülendő mennyiségét, amely szintén kapcsolatban volt az ellenforradalmi rendszer felépítésével és társadalmi bázisának a kérdésével. Az értelmiség számáról és belső szerkezetéről egészen pontos képet nyerünk, ha az egyetemi és főiskolai diplomával-rendelkezők mennyiségét vizsgáljuk.

Diplomások létszáma	1930	1941 [7]
Mérnök	11 409	12 480
Orvos	9772	11 733
Tanár	15 608	17 178
Gyógyszerész	3425	3704
Agrárszakember	6410	5553
Állatorvos	1303	1418
Közgazdász	3209	3281
Pap	6237	7500
Jogász	27 068	30 981
Művész, egyéb	2444	3598
Összesen:	86 685	97 426

Megjegyzendő, hogy ebben a kimutatásban nem szerepelnek mindazok a pedagógusok, akik a kötelező népiskolákban, általános iskolákban tanítottak, valamint az óvónők sem, mivel ők nem rendelkeztek diplomával, ugyanakkor funkciójuknál fogva az értelmiség nagyon fontos csoportját alkották. Az 1942/1943-as tanévben 4079 óvónő, 34 964 nép- és általános iskolai tanár működött Magyarországon. [8]

Az adatsor jól tükrözi a magyar értelmiség szerkezetében levő aránytalanságot. A jogászok rendkívül magas száma összefüggött egyrészt az értelmiség jelentős számú dzsentri eredetével. Az elszegényedett birtokos nemesség és azok leszármazottai elsősorban jogvégzettségre törekedtek, mert a birtok mellett a hivatalviselésben látták az „úri élet” továbbfolytatásának a lehetőségét, s a polgáribb jellegű mérnöki, orvosi, tanári, közgazdasági pályák már kevésbé vonzották őket. Pl. 1920-ban a fővárosi köztisztviselői kar 26%-a dzsentri származású volt. [9] A tényleges szükségletet jóval meghaladó állami bürokráciát jelentősen növelték még a trianoni békeszerződések után a menekült, volt állami alkalmazottak, tisztviselők is. Amikor az ország lakossága, területe kisebb lett, az állami tisztviselők létszáma 4716 fővel emelkedett. [10] Bár az államháztartásra nagy anyagi terhet rótt a felduzzasztott államapparátus, az államhatalom vállalta ezt a gondot, mert a köztisztviselői kar — a katonatisztekkel karöltve — az ellenforradalmi hatalom kiszolgálója, végrehajtója volt, s ezt a tisztséget nemcsak természetesnek tartotta, hanem a legnagyobb készséggel, önként vállalta is. Szembetűnő még a papság létszáma, amely magasabb volt, mint az agrárszakemberek és az állatorvosok mennyisége együttesen. Iparunk és mezőgazdaságunk elmaradottságával függött össze a mérnökök, közgazdászok, agrárszakemberek alacsony létszáma. Megemlítené ugyanakkor az orvosok viszonylag jelentős mennyisége a népességhez képest. A környező országokhoz viszonyítva kedvező volt hazánkban az orvosellátottság a mennyiségi mutatók alapján. A II. világháború előtt 10 ezer lakosra

Magyarországon	117
Ausztriában	99
Csehszlovákiában	75
Jugoszláviában	35
Svájcban	109 orvos jutott. [11]

Azonban nálunk ezt a jelentős eredményt lényegesen befolyásolta az orvosok területi elhelyezkedésének aránytalansága. 1938-ban az orvosok 44%-a Budapesten élt, tehát a vidéki városok, de különösen a falvak és méginkább a tanyavilág orvosellátottsága már távolról sem volt ilyen megnyugtató.

Dél-Alföld értelmiségi rétege

Dél-Alföld értelmiségi rétegének számát, szerkezetét és területi elhelyezkedését elsősorban az 1949-es népszámlálás adatai alapján elemezzük, mivel ez volt az első átfogó vizsgálat a felszabadulás után. Amennyiben korábbi, tehát 1945/46-os adatok is rendelkezésünkre állnak, annyiban azokat is felhasználjuk. Dél-Alföld Bács-Kiskun, Csongrád és Békés megyét foglalja magában. E három megye területe a városokkal együtt az ország egész területének közel egyötödét, az itt élő népesség pedig az ország lakosságának kb. egyhatodát képezi.

Dél-Alföld területe, népessége 1949-ben [12]

	Terület (km ²) városokkal		Népesség városokkal	
	szám szerint	%-ban	szám szerint	%-ban
Bács-Kiskun	8297	8,9	586 959	6,4
Békés	5607	6,0	469 532	5,1
Csongrád	4310	4,6	430 544	4,7
	18 214	19,5	1 487 035	16,2

Ha a lakosság területi elhelyezkedését vizsgáljuk, akkor szembevetendő a három megyében a külterületen lakó népesség magas aránya.

A külterületi népesség megyéenkénti aránya [13]

Megye	Külterületi népesség száma	%
1. Bács-Kiskun	243 815	41,5
2. Csongrád	140 844	32,6
3. Békés	153 167	32,6
Heves		7,4
Megyék együtt:	1 556 730	20,4
Budapest	19 622	1,2
Magyarországon össz.:	1 576 352	17,1

A statisztikából kitűnik, hogy az ország megyéi közül Dél-Alföld megyéi azok, ahol a legnagyobb arányban és mennyiségben laktak külterületen. (Külterületnek számították 1949-ben a tanyavilágot, illetve minden olyan települést, amely a város, a község beépített szélétől legalább fél km vagy ennél nagyobb távolságra volt, s a lakók száma elérte, vagy meghaladta a 10 főt.) Amíg Magyarországon a népességnek 17,1%-a volt 1949-ben külterületi lakos, addig Bács-Kiskun megyében két és félszeres, Csongrád és Békés megyében pedig közel kétszeres ez a mennyiség. Ellenpéldaként jeleztük Heves megyét, ahol az országban legalacsonyabb volt a külterületi lakosok létszáma.

A megyéken belül a városok és a tízezer főnél népesebb községek nagyság szerinti sorrendjét vizsgálva a lakosság belterületi, ill. külterületi elhelyezkedése alapján, ugyancsak jelentős külterületi elhelyezkedés tapasztalható. A külterületi népesség magas számában a történeti fejlődésen túl szerepet játszott Dél-Alföld gazdasági szerkezete, a mezőgazdaság nagyobb aránya, ami a lakosságot elősorban a megművelendő föld közelségébe vonzotta. Népeisége alapján az ország 6. városának, Kecskemétnek a lakosságából csak 44,1% a belterületi, vagy a népesség szerint 15. nagyságrendű Kiskunfélegyházának 54,9%-a lakott belterületen, a lakosság 45%-a pedig külterületen élt. Dél-Alföldön mindössze néhány városban található a lakosság jelentős része, 70—90%-a belterületen: Szentesen, Hódmezővásárhelyen, Békéscsabán, Makón és természetesen Szegeden.

Hazánkban nemcsak a felszabadulás előtt, de még 1949-ben is az agrárlakosság szerepelt túlsúlyban a népességen belül: a keresőknek és az eltartottaknak majdnem fele, 49,1%-a dolgozott a mezőgazdaságban, s csak 22,4%-a az iparban, s mindössze 2,3%-a a bányászatban.

Az értelmiségi foglalkozásúaknak az aránya 0,3%-tól 5,9%-ig terjedt, az előbbieket a szabadfoglalkozásúakat, az utóbbiakat a közszolgálatban levőket jelzik.

Dél-Alföld mindhárom megyéjében hangsúlyozottabban jelentkeztek az országos állapotok, amennyiben pl. Bács-Kiskun megyében a keresőknek és eltartottaknak több, mint 70%-a, Békés megyében kb. 68%-a és Csongrád megyében közel 57%-a volt található a mezőgazdaságban, vagyis Dél-Alföld egész területén az országos átlagnál jóval többen dolgoztak ezen a területen. Bányászat egyáltalán nem volt, az iparban dolgozók és eltartottak aránya az országosnak alig több, mint fele, s még Csongrád megyében sem közelítik meg túlságosan az országos átlagot.

Az értelmiségi foglalkozásúak %-a vagy megegyezett ezen a területen az országos helyzettel, vagy valamivel az alatt maradt, anélkül, hogy lényeges eltérést mutatott volna. Pl. a szabadfoglalkozásúak aránya a terület mindhárom megyéjében az országossal megegyezik, vagy 0,1%-os eltérést mutat.

Foglalkozási főcsoportok %-os aránya a kereső és eltartott népességen belül Dél-Alföldön 1949-ben [14]

	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	Magyarország
Mezőgazdaság	70,7	67,9	56,7	49,1
Bányászat	0,0	0,0	0,0	2,3
Ipar	12,0	14,8	18,3	22,4
Kereskedelem	3,0	3,4	4,0	4,0
Bank és biztosítás	0,1	0,2	0,2	0,3
Közlekedés (posta)	2,3	2,5	3,5	4,7
Közszolgálat	4,3	4,2	6,0	5,9
Szabad foglalkozások	0,3	0,2	0,4	0,3
Egyházak	0,3	0,3	0,3	0,3
Háztartások körében alkalmazottak	0,9	0,7	1,0	1,1
Napszámosok	1,3	0,9	1,9	1,6
Egyéb különféle foglalkozások	1,2	1,3	1,7	2,2
Nyugdíjasok, járulékosok és özvegyeik	2,9	2,8	4,6	4,7
Vagyonból élők	0,1	0,2	0,2	0,2
Közületi eltartottak és ismeretlen foglalkozásúak	0,6	0,6	1,2	0,9
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0

A közszolgáltatásban dolgozók %-os megoszlása Bács-Kiskun és Békés megyében alacsonyabb, Csongrád megyében pedig valamivel magasabb volt az országosnál. Ez utóbbinak a magyarázata egyrészt abban van, hogy Szegeden és Hódmezővásárhelyen, mint önálló törvényhatósági jogú városokban több magasabb szintű igazgatási intézmény is létesült, pl. Szegeden — Debrecenhez hasonlóan — volt ítélőtábla, vagy az az államigazgatás egyéb szervei; másrészt a város kulturális élete, az a körülmény, hogy Szegeden szinte valamennyi iskolatípus létezett. [15]

Teljesen megegyező volt a %-os arány az egyházak területén mind országosan, mind Dél-Alföld három megyéjében. Az átlag mögött természetesen lényeges eltérések is tapasztalhatók a megyék egyes városai, de különösen a városok és a falvak vonatkozásában.

A népesség felső- és középfokú iskolai végzettségének az alakulása

Alapjában még a Horthy-korszak közoktatáspolitikája determinálta azokat az állapotokat, amelyeket az 1949-es népszámlálás tükrözött, bár ekkor már bizonyos, noha csekély mértékben befolyásolta az iskolai végzettség alakulását a felszabadulás után kibontakozó demokratikus iskolarendszer és közoktatáspolitikai is. (Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. augusztusában megteremtette az általános iskolát, majd november végén rendeletet hozott a dolgozók oktatásának a megszervezéséről.) [16]

Az iskolai végzettség alapján az értelmiség mennyiségét elsősorban a főiskolát, egyetemet végzettek, ill. az érettségizettek száma mutatta, bár az utóbbiak nem sorolhatók egyértelműen az értelmiségi kategóriába. Magyarországon 1949-ben a népességnek csekély, mindössze 1,3%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel, a középiskola 8 osztályát, vagy a középfokú iskola 4 osztályát pedig a népességnek 4,6%-a végezte el.

Dél-Alföldön az országos átlagnál kevesebb diplomást találunk, mindhárom megyében alacsonyabb a főiskolát, egyetemet végzettek száma, ill. aránya. Bács-Kiskun megyében kb. fele mennyiségét találjuk az országosnak, míg Csongrád megyében az 1,1%-os eredmény megközelíti az országos szintet, ami különben teljesen érthető, hiszen Szeged az ország 2. kultúrcentruma. A középiskola 8 osztályát, ill. a középfokú szakiskola 4 osztályát Bács-Kiskun és Békés megyében az előbbivel megegyező, tehát fele mennyiségben végezték el, míg Csongrád megye ezen a téren is kivétel a 3,9%-os arányával, de azért az országos szint alatt maradt.

A 6 éves és idősebb népesség iskolai végzettsége 1949-ben [17]

Megye	főiskolát végzett mennyiség		középpisk. 8, középfokú szakisk. 4 o.-t végzett mennyiség	
		%		%
Bács-Kiskun	3586	0,7	13 799	2,6
Békés	2419	0,6	9 765	2,3
Csongrád	4414	1,1	15 241	3,9
Magyarország	107 258	1,3	383 355	4,6

A %-os kimutatásnál sokkal pontosabb képet nyújt a népesség birtokában levő oklevelek — több, mint 96 ezer — és az érettségi bizonyítványok — 250 ezer — mennyisége és azok megoszlása.

Főiskolai oklevelek	A népesség birtokában levő oklevelek	
	száma	%-os megoszlása
Mérnöki	11 984	12,4
Gazdasági	11 678	12,1
Jog-, áll. tud., közig.	25 769	26,6
Orvosi és gyógyszerészeti	14 451	15,0
Bölcsészeti, tanári	22 145	22,9
Művészeti, stb.	2 665	2,8
Hittudományi	7 395	7,7
Egyéb és külföldi	474	0,5
Összesen:	96 561	100,0

A diplomások között még mindig igen magas a jogvégzettségük száma, de mellettük már bizonyos mennyiségi növekedést jelez a bölcsészeti-tanári oklevelek mennyisége a felszabadulás előtti időhöz képest: 17 ezerről 22 ezerre növekedett. Dél-Alföld területén 10 419 diplomás és 38 805 közép-, vagy középfokú végzettségű (közülük 28 396 érettségizett) található. Ezek a számok az országos adatnak kb. 10%-át jelentik. Ha figyelembe vesszük, hogy Dél-Alföld népessége az ország lakosságának több, mint 16%-a, akkor bizonyos aránytalanság tapasztalható. A magyarázat elsősorban abban keresendő, hogy a főváros, majd a 3 megye városai „lekötték” az értelmiség túlnyomó többségét. Ehhez az általános körülményhez hozzájárult még Dél-Alföld lakosságának már korábban említett foglalkozási megoszlása is.

Az értelmiség területi elhelyezkedése

Dél-Alföld 11 városa népességének iskolai végzettségét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy szám szerint és százalékban is jelentős eltérések vannak köztük, abban a tekintetben, hogy mennyi a diplomás és az érettségizett lakos.

Dél-Alföld városai népességének iskolai végzettsége 1949-ben [19]

Város	A népesség száma	6 évesnél idősebb népesség	Főiskolát végzett		Középiskola 8. osztályát végzett	
			menny.	%	menny.	%
Békéscsaba	45 892	41 301	411	1,0	1804	4,4
Kecskemét	75 599	67 232	921	1,4	3225	4,8
Szeged	90 978	82 917	2490	3,0	8161	9,8
Hódmezővásárhely	48 982	44 638	489	1,1	1643	3,7
Csongrád	24 690	22 437	174	0,8	630	2,8
Kalocsa	11 546	10 507	301	2,9	886	8,4
Kiskunfélegyháza	36 896	32 641	258	0,8	992	3,0
Kiskunhalas	32 260	28 724	245	0,9	854	3,0
Oroszáza	31 337	28 579	257	0,9	1036	3,6
Szentés	32 509	29 336	364	1,2	1109	3,8
Makó	34 084	7 824	214	2,7	733	9,4

Iskolai végzettség	Megyék városok nélkül			Magyarország megyei városok nélkül
	Bács-Kiskun	Békés	Csongrád	
Főiskolát végzett	0,4	0,4	0,3	0,5
A középisk. 8 o. vagy a középfokú szakisk. 4. o. végezte	1,6	1,7	1,3	1,9

Dél-Alföld városai közül természetesen Szegeden találjuk a legtöbb — 2490 — diplomást és érettségivel rendelkező — 8161 — lakost. Ebben a városban a 6 évesnél idősebb népességnek 3,0%-a főiskolai oklevél, 9,8%-a pedig érettségi bizonyítvány birtokában volt. A második város, ahol %-ban viszonylag sok a diplomás és az érettségizett, Kalocsa, ahol az egyházi személyzet jelentősen megemelte ennek a rétegnek az arányát a lakosságon belül. A 11 és fél ezer lakosú Kalocsán 301 diplomás és 886 érettségizett volt 1949-ben, ami 2,9%, illetve 8,4%, s ezzel Szegedhez hasonlóan magasan az országos átlag fölé emelkedett, ugyancsak Makó is a 2,7%—9,4%-os eredményével, s csak ezután következett a terület második legnépesebb városa, Kecskemét az 1,4%-os és a 4,8%-os arányával. Legalacsonyabb a diplomások és érettségizettek %-a Csongrádon, majd ezután következik növekvő számban Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas és Orosháza. Ebben a négy városban a diplomások aránya nem éri el az 1%-ot sem.

Dél-Alföld megyéiben a városok nélkül a 6 évnél idősebb népességnek 0,3%, ill. 0,4%-a volt diplomás, s a középiskola 8 osztályát is mindössze 1,3%—1,6%—1,7%-a végezte el. A városokban elhelyezett értelmiség száma nagyon kis mennyiséggel volt kevesebb az összértelmiségnél. Vagyis megállapítható, hogy a városokon kívül rendkívül kevés volt a diplomás és érettségizett lakosság, különösen az előbbi, amely a falvak jelentős részében nem haladta túl a 10—12 főt, igen sok helyen el sem érte azt. A jegyző, pap, orvos, gyógyszerész, pedagógusok jelentették ezt a társadalmi réteget a községekben és a falvakban.

A továbbiakban Dél-Alföld értelmiségének két rétegét — orvos és pedagógus — elemezzük a felszabadulás után. (Egyrészt a dolgozat megszabott terjedelme, másrészt pedig az a körülmény befolyásolta a szerzőt, hogy elsősorban e két réteg adatai voltak az eddigiekben leginkább nyomonkövethetők.)

Orvosok

Az előzőekben foglalkoztunk azzal, hogy az orvosok száma az I. világháború után milyen mértékben emelkedett. 1945-ben azonban kb. 30%-kal kevesebb orvosa volt Magyarországnak, mint a II. világháború előtt. A háború következményeként minden osztály és réteg, így az értelmiség is vesztett mennyiségéből. Azonban ez a nagyarányú csökkenés — a területi változások mellett is — összefüggött azzal is, hogy az orvosok között már a századforduló óta jelentős volt a zsidószármazásúak száma. Ennek következtében a zsidóellenes törvények, majd a deportálások is hozzájárultak a közel 1/3-os veszteséghez.

1945-ben mindössze 7240 orvos működött Magyarországon, ebből kb. 4000 a 13 törvényhatósági jogú városban — ennek a mennyiségnek is közel 70%-a Budapesten, ezzel tovább növelve a korábban is meglevő aránytalan területi eloszlást.

Dél-Alföldön az orvostársadalom 11%-a dolgozott, vagyis kevesebb, mint amennyit a terület és népesség megkívánt volna. Ennek az aránytalanságnak az oka elsősorban az orvosok Budapestre tömörülésében keresendő. A 802 orvosnak a fele a 4 tj. városban, fele pedig a 3 megye egyéb területein volt található (városok, községek, tanyák). Az aránytalan szóródás egyik következménye volt az, hogy a 4 városban 319 ezer lakost, míg a többi területen 792 ezer lakost látott el azonos számú orvos a közegészségügyben. [21]

Orvosok száma a Dél-Alföldön 1945-ben [22]

Orvosok száma	Megyék városok nélkül.				Magyarország megyei városok nélkül
	Bács	Békés	Csanád	Csongrád	
Tiszti főorvosok	1	1	1	1	25
Tiszti orvosok	3	7	5	3	152
Városi orvosok	3	10	4	5	144
Községi orvosok	24	45	15	15	537
Okleveles orvosok	39	200	76	86	3165

Dél-Alföld törvényhatósági jogú városainak orvosellátottsága 1945-ben [23]

	Baja	Hódmezővársárhely	Kecskemét.	Szeged	Magyarorsz.
Tiszti főorvos	1	1	—	1	30
Tiszti orvos	1	1	2	3	260
Városi orvos	2	7	9	17	281
Községi orvos	—	—	—	—	537
Okleveles orvos	36	66	62	237	7240

Pedagógusok

Az 1946/1947-es tanévben kb. 50 ezer pedagógus volt az országban. Az iskolákon kívül is dolgoztak pedagógus képesítésű alkalmazottak, elsősorban a tanügyigazgatásban, de egyéb munkakörben is.

Jelen esetben az aktív pedagógusréteget vizsgáljuk képesítése és működési területe szerint.

A tanerők száma az iskolák fokozata szerint 1946/1947-ben [24]

Óvodákban	2 585
Nép- és általános iskolákban	29 266
Tanonciskolákban	2 586
	34 437
Polgári iskolákban	3 664
Óvónőképző intézetekben	55
Tanítóképző intézetekben	847
Középiskolákban	5 884
Szakiskolákban	1 927
Egyetemeken, főiskolákon	1 311
	13 688
	34 437
Mindössze:	48 125

Tanerők száma megyénként 1946–1947-ben [26]

Népoktatás	Középfokú oktatás										Felsőbbfokú oktatás					Össz. tanerő		
	Óvoda	Népisk.	Ált. iskola	Ip. és ker. tanonc.	Polgári	Óvónőképző	Tanítóképző, liceum	Tanítóképző, liceum	Gimnázium	Gimn. tanf.	Leánygimn.	Mezg. középisk.	Ipari középisk.	Keresk. közép isk.	Egyetemek		Hittud. főisk.	Egyéb főisk.
Bács-Bodrog	46	43	332	27	50	—	—	—	—	—	28	—	—	—	—	—	—	
Békés	108	131	964	117	120	—	26	—	120	—	20	70	—	12	—	—	—	
Csanád	86	61	457	55	70	—	—	—	20	—	—	—	24	—	—	—	—	
Csongrád	42	84	431	43	60	—	—	—	40	—	—	—	—	—	—	—	—	
Összesen:	282	319	2184	242	300	—	26	—	180	—	20	98	—	36	—	—	—	3687
<i>Tj. város</i>																		
Baja	12	3	125	8	20	—	13	13	20	—	—	14	—	36	—	—	—	
Hmvasárhely	23	44	169	18	30	—	—	—	20	—	20	28	—	—	—	—	—	
Kecskemét	16	61	251	24	20	—	13	13	20	—	40	14	—	36	—	—	—	
Szeged	77	50	415	24	60	—	13	13	60	—	40	—	42	36	180	27	31	
Összesen:	128	158	960	72	130	—	39	39	120	—	100	56	42	108	180	27	31	2190
Mindössze:	410	477	3144	314	430	—	65	39	300	—	120	154	42	144	180	27	31	5877

A vizsgált területen 5877 pedagógus tanított, ebből 4345 az alsófokú iskolákban, 1294 a középiskolákban és 238 az egyetemi és főiskolai oktatásban vett részt. [25]

A több, mint 5800 pedagógus közül közel 3700 Dél-Alföld megyéiben, a kb. 2200 a négy tj. városban tanított 900, illetve 400 iskolában. A kétségkívül aránytalan elosztásnak egyik legsúlyosabb következménye volt a községi, főleg tanyai iskolák elégtelen tanerőellátása.

Természetes, hogy a terület tj. városai közül a legnagyobb s egyúttal az ország második városa, Szeged rendelkezett a legtöbb, s minden fokozatú iskolával. A tj. városok közül Szeged után kiemelkedett még Kecskemét, főleg szakiskoláival. Dél-Alföld iskoláinak számát és fokozatát az alább közölt táblázat jól illusztrálja. [27]

A pedagógusokat nemcsak iskolai végzettségük, s ennek alapján a különböző fokozatú iskolákban való részvételük és területi elhelyezkedésük alapján lehet és kell vizsgálni, hanem aszerint is, hogy milyen jellegű iskolákban tanítottak. Az óvodáktól kezdve a felsőfokú oktatási intézményekig tucatnyi jellegű iskola működött a tárgyalt időszakban: állami, községi, egyházi, ezen belül a különböző felekezeti iskolák, egyesületi, magán, stb., mindegyik más-más tantervi, dologi és személyi feltétel és követelmény mellett.

A különböző jellegű iskolák között jelentős helyet foglaltak el az egyházi iskolák: a népiskoláknak közel 1/4-t, az általános iskoláknak pedig mintegy 1/3-át foglalták magukban. Azonban pontosabb és jellemzőbb képet kapunk, ha a tanerők számát vizsgáljuk az iskolák jellege szerint. A népiskolák pedagógusainak kétharmada, az általános iskolák oktatóinak pedig több, mint 50%-a egyházi iskolákban tanított. A többféle egyházi iskolák között a római katolikus iskolák és az ott dolgozó pedagógusok voltak a legnagyobb számban. [28] Tehát az értelmiségen belül a funkciója szerint lényegében homogén pedagógusréteg a képzettsége, területi elhelyezkedése, az iskola típusa és jellege, stb. — pl. a most nem vizsgált, de szintén differenciált jövedelmi viszonyok, vagy a kulturális szint — szerint is igen heterogén csoportokból állott.

Ezek az egymástól eltérő körülmények jelentősen befolyásolták a felszabadulás utáni magatartásukat, bekapcsolódási lehetőségüket a forradalmi átalakulásba. Elég csupán utalni pl. a katolikus egyházi iskolák pedagógusainak nehéz helyzetére ebben a tekintetben.

Amint a társadalom egyetlen osztálya sem egységes, amellet, hogy bizonyos meglevő, alapvető objektív kritériumok alapján azonos osztályhelyzetük miatt egy osztályba sorolhatók, úgy az értelmiségen belül is számtalan különbséget találunk: egy-egy csoportjának más-más képzettsége, érdeklődése, műveltsége, a terület, ahol dolgozik és él, értelmiségi funkciója — az ismereteket megőrző, továbbadó, vagy alkotó tevékenység — jövedelmi viszonyai, kapcsolatai a különböző osztályokkal, rétegekkel, stb. alapján.

Természetes, hogy a sokféle körülmény erősen motiválta az egyéb lényeges viszonyok mellet — pl. az ország általános gazdasági és politikai helyzete, a külpolitikái jellemzők, hagyományok, kapcsolatok, eszmék, stb. — politikai orientációját, a felszabadulás után vállalt politikai, társadalmi szerepét, egész magatartását. Ugyanakkor ezt a sokszínűséget figyelembe kellett vennie a kommunista pártnak is, amely a haladni akaró értelmiség egészére számított az ország felemelkedése érdekében.

A MKP differenciálta azokat a formákat, módszereket és eszközöket, amelyeket az értelmiség megnyerése érdekében alkalmazni kellett.

A világosan megfogalmazott politikai célkitűzés — a szocialista forradalom győzelme — megkövetelte a munkásosztály és a dolgozó parasztság megnyerésén túl az értelmiség értékes tömegeinek a felsorakoztatását is.

Iskolák megyénként 1946/1947-ben [27]

	Népiskolák			Közép-, középfokú iskolák										Egyetemek, főisk. Szakiskola							
	Óvoda	Népisk.	Ált. isk.	Ip. és ker. tanonc.	Polg. isk.	Óvónó képző	Tan. kép. liceum	Tanítóképző, liceum	Gimnázium	Gimn. tanf.	Leány gimn.	Mzg. középisk.	Ip. k. isk.	Keresk. közép.	Dolg. közép.	Egyetemek	Hittud. főisk.	Egyéb főisk.	Gazd. szakisk.	Ip. szakisk.	Egyéb szakisk.
Bács-Bodrog	22	32	56	6	5	—	—	—	—	—	—	2	—	—	5	—	—	—	—	—	—
Békés	53	110	140	16	12	—	2	—	5	—	—	—	—	1	13	—	—	—	—	—	—
Csanád	46	54	85	9	7	—	—	—	1	—	1	5	—	—	—	—	—	—	8	—	—
Csongrád	19	70	81	6	5	—	—	—	2	—	—	—	—	2	5	—	—	—	2	—	—
Összesen	140	266	362	37	29	—	2	—	8	—	1	7	—	3	31	—	—	—	13	—	—
Magyarország megyéi összesen	1018	2746	3067	266	259	1	12	14	77	2	11	24	1	25	189	—	14	1	103	10	3
Tj. városok																					
Baja	7	2	11	1	2	—	1	1	1	—	—	1	—	3	1	—	—	—	1	—	—
Hmvhely	13	35	20	2	3	—	—	—	1	—	1	2	—	—	2	—	—	—	1	—	1
Kecskemét	5	32	48	2	2	—	1	1	1	—	2	1	—	3	3	—	—	—	3	—	—
Szeged	31	39	67	2	6	—	1	1	3	—	2	—	2	3	9	1	2	1	3	1	2
Összesen	56	108	146	7	13	—	3	3	6	—	5	4	2	9	15	1	2	2	8	1	2
Tj. vár. össz.	228	162	501	67	105	3	11	21	53	—	32	13	24	48	63	6	12	11	18	23	32
Mindösszesen	1246	2908	4108	333	364	4	23	35	130	2	43	37	25	73	250	6	26	12	121	33	63

Népiskola	Az iskolák jellege															tanerői száma	tanulói		
	Összes száma	Állami	Községi	Róm. kat.	Gör. kat.	egy. v. ag. kat.	Evang.	Görög keleti	Unitárius	Izrealita	Hitval- lások	Érdeklts.	Magán	Egyesü- leti	Reformá- tus			száma	
																		4539	218 519
Népiskola	2908	594	340	1164	47	5	186	14	1	11	1	12	15	5	513	4539	218 519		
Ebből																			
Bács-Bodrog	32	10	—	21	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	43	1978		
Békés	110	32	29	14	—	—	25	1	1	2	—	—	—	—	6	131	6371		
Csanád	54	32	6	3	1	—	1	5	—	—	—	—	1	1	4	61	2155		
Csongrád	70	45	18	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	84	3862		
Összesen	266	119	53	45	1	—	26	7	1	2	—	—	1	1	10				
Tj. városok																			
Baja	2	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	79		
Hmvásárhely	35	34	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	44	1590		
Kecskemét	32	13	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	61	3136		
Szeged	39	38	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50	2160		
Összesen:	108	86	19	2	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—		
Ált. iskola	4108	1187	469	1588	81	2	156	1	—	15	49	2	28	36	494				
Ebből																			
Bács-Bodrog	56	13	2	35	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	332	12 461		
Békés	140	58	20	35	—	—	10	—	—	—	1	—	—	—	16	964	33 180		
Csanád	85	62	6	9	1	—	2	—	—	1	—	—	—	—	4	457	17 240		
Csongrád	81	65	8	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	431	15 005		
Összesen:	362	198	36	85	1	—	12	—	—	1	1	—	—	—	28				
Tj. városok																			
Baja	11	7	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	125	2752		
Hmvásárhely	20	14	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	169	4148		
Kecskemét	48	17	27	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	251	8865		
Szeged	67	45	15	4	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	415	9763		
Összesen:	146	83	42	13	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	3				

A MKP átgondolt, a tárgyalt időszakban lényegében helyesen alkalmazott politikája elérte a célját: az értelmiség túlnyomó többségének aktív részvétele is hozzájárult hazánkban a szocialista állam megteremtéséhez.

JEGYZETEK

- [1] BEREND T. Iván: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1918—1944. Kossuth, 1973. 322. o.
- [2] Magyar Statisztikai Évkönyv, 1943—1944—1945—1946 (továbbiakban Statisztikai Évkönyv) Stephaneum Nyomda, 1948. 21. o.
- [3] ELEKES Dezső: Mai Magyarország. Hungária Lloyd, Budapest, 1946. 83. o., Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia adatai.
Az európai szocialista országok gazdasága. Kossuth 1975, 336 és 481. o., Bulgária és Albánia adatai.
- [4] Statisztikai Évkönyv, 24. o.
- [5] U. o. 134. o.
- [6] U. o. 118. o.
- [7] JAKAB Miklós: A magyar értelmiség társadalmi struktúrájának, gazdasági helyzetének és politikai-ideológiai arculatának néhány vonása a felszabadulás előtt. M. M. Marxizmus—Leninizmus Főosztály Tájékoztatója, 1973. évf. 4. sz.
- [8] Statisztikai Évkönyv 253. o.
- [9] SZABOLCS Ottó: Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában. (1920—1926) Akadémiai Kiadó, 1964. 13. o.
- [10] U. o. 26. o.
- [11] ELEKES Dezső: Mai Magyarország. Hungária Lloyd, Budapest, 1946. 129. o.
- [12] 1949. évi népszámlálás: Összefoglaló eredmények (továbbiakban: 1949-es népszámlálás). Állami Nyomda, Bp. 1952. 33. o.
- [13] U. o. 37. o.
- [14] U. o. 49, II. rész 56. o.
- [15] ERDEI Ferenc: Magyar város. Akadémiai Kiadó, 1974., 130. o.
- [16] DR. HORVÁTH Márton: A népi demokrácia közoktatási rendszere, Tankönyvkiadó, 1975., 85. és 189. o.
- [17] Az 1949-es népszámlálás, 59. o.
- [18] U. o. 131. o.
- [19] U. o., 238—239. o.
- [20] U. o. 59.
- [21] Statisztikai Évkönyv 28. o.
- [22] U. o. 49. o. Az 1945-ös adatban Csanád megye még külön szerepelt.
- [23] U. o. 49. o.
- [24] Statisztikai Évkönyv 253. o.
- [25] U. o. 254—268. o.
- [26] U. o. 254.
- [27] Statisztikai Évkönyv 254. o.
- [28] U. o. 256—258. o.

STRUKTUR UND TERRITORIALE PLAZIERUNG DER INTELLIGENZ DES ALFÖLD (SÜDLICHE UNGARISCHE TIEFEBENE) NACH DER BEFREIUNG

Frau F. Tóth

Verfasserin untersucht die Grösse (Menge) und die innere fachliche Zusammensetzung der Intelligenz in Ungarn während der Horthy-Epoche, und zwar besonders in der unmittelbar dem II. Weltkrieg vorausgehenden Periode derselben.

Die Arbeit befasst sich eingehend mit der Frage der Intelligenzschicht in der südlichen Tiefebene Ungarns nach der Befreiung, sie untersucht die Mittel- oder Hochschulbildung der Bewohnerschaft sowie die territoriale Niederlassung der Intelligenz. Ausführlich werden Menge und innere Schichtung zweier Gruppen, der Ärzte und Pädagogen — insbesondere der letzteren — analysiert.

Nachdem die Untersuchung der Intelligenz allgemein, besonders aber die Untersuchung ihrer Struktur und fachlichen Zusammensetzung im wesentlichen unerschlossen ist, ist die Arbeit auf diesem Gebiet als bahnbrechend zu betrachten.

СТРУКТУРА СЛОЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ЮЖНОГО АЛФЕЛЬДА И ЕГО ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАСПОЛОЖЕНИЕ ПОСЛЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ

Тот Ференц

Автор рассматривает количество и внутренний социальный состав интеллигенции периода Хорти и Венгрии, в первую очередь в период непосредственно перед II. мировой войной.

Работа подробно занимается вопросом слоя интеллигенции Южного Алфельда после освобождения. Она рассматривает высшее и среднее образование населения этой области и территориальное расположение интеллигенции. В своей работе автор подробно анализирует внутреннее расслоение двух больших групп интеллигенции — врачей и педагогов, в особенности последних.

Поскольку исследования, касающиеся вообще интеллигенции, а особенно структуры её, специального состава ещё, в сущности, не проводились, то эта работа является пионером в этой области.